

AZ IMÁDSÁG, A LELKI TEVÉKENYSÉG ÉS A MUNKA EGYENSÚLYA A CLUNYIEKNÉL ÉS A CISZTERCIEKNÉL PRÜFENINGI IDUNG *DIALOGUSA* ALAPJÁN

SZÁSZ BERNADETT

ABSTRACT

The balance of prayer, spiritual activity and work at the Cistercians and the Cluniacs on the basis of the Dialogue of Idung of Prüfening

In this paper, an analysis is carried out into Idung of Prüfening's work titled *Dialogus duorum monachorum*. First, this paper describes how the *opus Dei* appears in the conflict concerning the conception of monasticism; next, a discussion comes on the subject of manual labour, then on the respective roles of Mary and Martha. Finally, the study points out how this debate influenced the conversion from the one order to the other. The central thought in the essay is that Idung considered the fidelity to the *Rule's* orders the essence of the monastic way of life, which must be observed under every circumstance because – in his interpretation – the *Rule* is a law. This attitude can be derived from his profound education in Roman and canonical law. That is why the parts of this text on appropriate appointments are so emphatic. This essay proves through a comparison of the *Rule* and the *Dialogue* that both implicit and explicit orders of the *Rule* are important according to Idung. The second main authority is the doctrine of the Fathers, so Idung quotes long from their books. He argues that disciples of Saint Benedict really lead a simple and humble life. In his argumentation, practical usefulness plays a big role. This essay helps better interpret the conflict about the balance of prayer and labour, and its significance in Idung of Prüfening's *Dialogue*.

I. IDUNGRÓL ÉS MŰVÉRŐL

Az alábbi tanulmány témája az imádság és a munka egymáshoz való viszonya a clunyi és a ciszterci szerzeteseknél. A kiinduló forrás Prüfeningi Idung *Dialogusa*. A XII. század a szerzetesség szempontjából a clunyi reformirányzat és az új ciszterci reform közötti konfliktusok időszaka. Ez a vita sokszor különféle irodalmi

művekben – például ironikus hangvételű pamfletekben – jelent meg, s első szakaszát zárja le az általam választott forrás, a Prüfeningi Idung által írt *Dialogus duorum monachorum*, vagyis a *Két szerzetes közötti párbeszéd*, amely 1155 körül keletkezett.¹ Ebben egy clunyi és egy ciszterci szerzetes beszélget, vitatkozik egymással a szerzetesi élet különböző kérdéseiről. Ez egy fiktív párbeszéd, amelyben a ciszterci főszerepet vállal és hosszú fejtegetésekbe bocsátkozik, a clunyi inkább csak hallgat és kérdéseket tesz fel, azonban a vita mégsem egyoldalú.² A ciszterci ugyanis meghallgatja clunyi társa érveit, így az is szóhoz jut, viszont a véleménykülönbségük megmarad.³ A szerző, Prüfeningi Idung mindkét irányzatot jól ismerte, hiszen a Clunyhez tartozó – német területen, a Regensburg mellett található – prüfeningi Szent Emmen kolostorban *conversusként* működött tíz évig.⁴ Prüfening nem állt közvetlen kapcsolatban Clunyvel, hanem a szintén clunyi szokásokat követő Hirsau reformközpont befolyása alatt állt.⁵ Német területeken itt hatott legerőteljesebben a clunyi szellemiség a Clunyben tapasztalatokat szerző, majd azokat Hirsauban megvalósító apátok által.⁶ Hirsau tehát nem kapcsolódott össze közvetlenül Clunyvel, de az életmódja clunyi volt.⁷ Idung „clunyi” alatt tehát elsősorban hirsauit, illetve annak befolyása alatt álló bencést ért. Érdemes tekintetbe venni azt is, hogy a XII. században az összes ciszterci reform előtti bencést clunyniek tartották.⁸ A szakirodalom ennek fényében felhívja a figyelmet arra, hogy a ténylegesen Clunyhez tartozó szerzeteseket el kell választanunk a clunyi szokásokat követőktől.⁹

Idung a prüfeningi működését követően lépett be 1154-ben vagy 1155-ben a ciszterci Aldersbach apátságába.¹⁰ Azáltal, hogy elhagyta eredeti clunyi kolostorát, és egy másik rendnél telepedett le, kortársai *gyrovagusnak* minősítették, akiknek a csoportjához sokan elítélően viszonyultak.¹¹ A mű apologetikus iratnak is tekinthető, melyben megmagyarázza ennek a változtatásnak az okát és jogosságát. Mivel ennek írásakor már ciszterci szerzetes volt, természetesen ő ciszterci szerzetesként jelenik meg, ezt az oldalt képviseli.¹² Idung munkája az *Argumentum super qua-*

¹ Sullivan: Introduction, 5; Hunt: Cluny under, 17; Sullivan: Introduction, 11; Lékai: Ciszterciek, 36.

² Heinzer: Hirsauer Buchkultur, 23; Williams: A dialouge, 167–168.

³ Miller: Sing a new song, 14–15.

⁴ Kurze: Die Bedeutung der Arbeit, 184; Sullivan: Introduction, 6; Williams: A dialouge, 165.

⁵ Heinzer: Hirsauer Buchkultur, 23.

⁶ Hunt: Cluny under, 128–129; Hunt: Cluniac monasticism, 2.

⁷ Hunt: Cluny under, 6.

⁸ Wollasch: Cluny – „Licht der Welt”, 279–281.

⁹ Rudolph: The scholarship, 91.

¹⁰ Constable: The Abbey of Cluny, 342; Kurze: Die Bedeutung der Arbeit, 184.

¹¹ Sullivan: Introduction, 10.

¹² Williams: A dialouge, 165.

tuor questionibus címen ismertté vált szöveg is, ezért sok helyen fedezhetők fel párhuzamok a két mű között.¹³

A középkor híres ciszterci munkáiban – főleg Clairvaux-i Szent Bernát műveiben, például az *Apológiában* – sokszor megjelenik a clunyiek kritikája, továbbá az a gondolat, hogy a ciszterciek célja a Szent Benedek által írt *Regulához* való visszatérés, amitől a clunyiek sok tekintetben eltértek, s egy sajátos szokásrendszert alakítottak ki.¹⁴ Ezzel szemben a ciszterciek a benedeki *Regula* egyedüli igaz követőinek tartották magukat.¹⁵ Éppen ezért a dolgozatban sokszor kerülnek előtérbe a bencés *Regula* rendelkezései, hiszen maga Idung is sokszor hivatkozott rájuk. A *Regulát* törvényként fogta fel, amelynek fegyelméhez ragaszkodni kell, s feltétlenül betartani, hiszen magasabb rendűnek számít, mint a szokások.¹⁶ Művében azonban nem indokolja meg, miért a *Regula* az elsődleges, csak azt hangsúlyozza, hogy be kell tartani.¹⁷ Mivel a XII. századi reneszánsz részese volt, ez a hozzáállás alapos római és kánonjogi műveltségéből fakadhat.¹⁸ Regensburgi iskolamesterként is működött 1133 és 1142 között, s ennek során elmélyedt a patrisztikában.¹⁹ Később, amikor az előző kolostorától messze került, a mű írásakor valószínűleg nem volt nála a könyvtára, azonban nagy műveltsége révén számos egyházatya munkáját jól ismerte. A *Dialogusban* sokszor emlékezetből idéz ezekből (az eredeti művekkel való összevetésből látható, hogy ezek nem feltétlenül szó szerinti, de sokszor eléggé pontos idézetek).²⁰ Ez a hozzáállás szintén felfogható a Szent Benedek szelleméhez való visszatérésként, hiszen Szent Benedekre nagy hatást gyakoroltak az egyházatyák, főleg Nagy Szent Vazul, Szent Ágoston és Cassianus – Szent Ágostonnak főleg a munkával kapcsolatos nézetei, például a munkafelosztás aszimmetrikus természetével kapcsolatban. Ez utóbbi szerint a gyengébbeknek elegendő, ha kevesebbet dolgoznak, és mindenkinek annyi élelem jár, amennyire szüksége van, még akkor is, ha kevesebbet dolgozott, mint a többiek. Idung mellett más ciszterciek gyakran hivatkoztak Cassianusra és Szent Pál leveleire, azonban Szent Ágostonra már kevésbé, ez kifejezetten Idung érdeklődésének sajátja.²¹ A szakirodalom felhívja a figyelmet arra, hogy Idung hajlamos a szélsőséges álláspontok megfogalmazására és az általánosításra. Ez a Szent Bernát utáni generációra jellemző, amelybe Idung is beletartozott.²²

¹³ Huygens: Zu Idung von Prüfening, 545–546.

¹⁴ Sullivan: Introduction, 11–12.

¹⁵ Southern: A nyugati társadalom, 307.

¹⁶ Sullivan: Introduction, 11–12.

¹⁷ Miller: Sing a new song, 15.

¹⁸ Sullivan: Introduction, 11–14.

¹⁹ Heinzer: Hirsauer Buchkultur, 23.

²⁰ Sullivan: Introduction, 7–9.

²¹ Kidwell: Labour in St. Augustine, 780.

²² Rudolph: The scholarship, 91.

Érdeemes ezek után megvizsgálni azt a kérdést, hogy miért a dialógusformát választotta Idung az általa tárgyalt kérdések megvitatására. A párbeszédek fontos szerepet játszottak a középkorban. Többféle fajtájuk létezett, például tanító jellegű, iskolai dialógusok, alkímiai és szerzetesi tandialógusok, erkölcsi tandialógusok, filozofikus párbeszédek.²³ A didaktikus jellegű művekben pedig a dialógus általánosnak tekinthető. Sokszor az a formája jelent meg, melyben a szerzetes tanította a novíciust.²⁴ A kereszténységben belül zajló vitákat is előszeretettel folytatták le párbeszédeken keresztül, s ez az, amit Idung művében is láthatunk.²⁵

II. HANGSÚLYOK ÉS ELTÉRÉSEK

1. OPUS DEI

Clunyi: Ha jól értem, Szent Ágoston – azon hasonlattal, amely a képzett kézművesnek a munka iránti vágyáról szól – arra biztat minket, hogy énekeljünk az oratóriumon kívül is, kézimunka végzése közben, imádkozzuk el azon imákat, amelyeket hozzáadtunk a kánoni órákhoz az oratóriumban, vagyis a *precest*, a *suffragest*, zsoltárokat, hosszú litániákat és Szűz Mária zsolozsmáját. [...] Ebben testesül meg közösségünk szent vallásosságának és vallásos szentségének a tökéletességhez közeli állapota.²⁶

Idung clunyi vitapartnere büszkén idézi fel, hogy náluk a kánoni órákhoz még hozzáadták a *precest*, a *suffragest*, zsoltárokat, hosszú litániákat és Szűz Mária zsolozsmáját.²⁷ Véleménye szerint ez az imádság megfelelő és alázatos módja, amely elnyeri Isten tetszését, és amelyet a kétkezi munka végzése lehetetlenné tenne. Úgy gondolja, hogy ebben az alázatos viselkedésben testesül meg rendjük vallásos élet-

²³ Hartmann: Lateinische Dialoge, 58–59, 77–79, 95, 210.

²⁴ Seebohm: The Crucified Monk, 69.

²⁵ Hartmann: Lateinische Dialoge, 130.

²⁶ Idung of Prüfening, II.7. Megjegyzés: az Idung művéből vett idézeteket saját fordításomban közlöm. „Cluniacensis: „Per illam adductam de opificibus similitudinem, sicut ego intelligo, sanctus Augustinus hortatur nos, illa quae regularibus horis in oratorio adiungimus, scilicet preces, suffragia, psalmos et illam longam nostram letaniam et cursum sanctae Mariae, operando manibus extra oratorium decantare. [...] In qua arbitramur devotae religionis et religiosae devotionis nostrae fere summam consistere.” Uo. A latin részletek a továbbiakban is ebből a kiadásból kerülnek idézésre. A szöveghelyek megegyeznek az angol szövegkiadásból fordítottakkal.

²⁷ A *preces* röpmát jelentett, párja a hosszabb *oratio*. Sullivan: Notes, 201. n. 7. A *suffrages* a szentek himnuszának és imájának recitálása a reggeli dicséretet és a vesperást követően. Uo., 201. n. 8.

szentsége és a tökéletességet megközelítő állapota. Idung viszont újra és újra arra hivatkozik, hogy mindez ellentétben áll a *Regulával*.²⁸

A szerzetesi élet magját az *opus Dei* képezte. A kánoni imaórák során a szerzetesek zsoltárokat, himnuszokat énekeltek.²⁹ A Szent Benedek neve alatt fennmaradt *Regula* részletesen szabályozta, mikor melyik zsoltárt kell elmondani, s minden héten kötelezővé tette mind a 150 zsoltár elmondását.³⁰

A clunyiek és ciszterciek vitájának egyik meghatározó pontja a munka és az imádság egyensúlyának megítélése. A clunyieknél ugyanis az *opus Dei* került egyre inkább túlsúlyba, ami Aniane-i Szent Benedek hatásának köszönhető. Ő magasztalta fel az *opus Deit*, mint a szerzetes egyetlen méltó tevékenységét. Ennek megfelelően a clunyi szerzetesek napirendjének túlnyomó részét töltötte ki ez a lelki tevékenység. Hosszan tartották a kánoni órákat, s ezekhez egyre több függeléket tettek hozzá, például a kánoni zsolozsmák előkészítéseként az ún. *trina oratiót*, ami három részből állt: az élőkért, a holtakért és a különleges szándékokra vonatkozó imádságokból. A kánoni zsolozsmák közötti időt pedig szintén zsolozsmák töltötték ki: a halottakért, a Szent Kereszt, a Szentháromság, a Szentlélek, a Megtestesülés, a Szent Angyalok, s Mária tiszteletére.³¹ Minden kánoni óra után négy rövid zsoltárt mondtak el. A hét bűnbánó zsoltárt, illetve az első vagy utolsó harminc zsoltárt recitálhatták egy különleges szándékért vagy egy bűnbánó gyakorlatként. A clunyieknél nagyböjtben két zsoltárt mondtak el minden kánoni óra után. Az éjjeli szolgálat előtt szokás volt elmondani a tizenöt lépcsőzsoltárt ötös csoportokban, mindegyik csoportot egy vers és egy rövid ima követte: az első csoport a közösségért és a hívő elhunytakért, a második személyes szándékokra, a harmadik királyokért, például III. Henrik császárért és később VI. Alfonz kasztíliai királyért, hercegekért, rokonokért, barátokért.³² Más alkalommal a hét bűnbánati zsoltárt mondták el, valamint a Miatyánkot figyelmesen, lassan. A liturgiához hozzátettek körmeneteket a szolgálatok ideje alatt és ezek között, továbbá litániákat és más ceremóniákat. Mindezek már régóta ismert monasztikus szokások voltak. A szentmisének sokkal prominensebb helye volt, mint ahogyan a *Regulában* megjelent ez.³³ A hagyományos konventmise vagy más néven nagy, ünnepélyes mise, azaz *missa major* vasárnap és ünnepnapokon a *tercia* után jött, hétköznapokon *sexta* után, az ünnepek előestéjén, kántorböjtben, nagyböjtben és más böjti napokon csak *nona* után – lehetőleg késő délután vagy kora este.³⁴ Emellé egy másodikat is beiktattak, az ún. *missa matutinalist*, azaz a reggeli

²⁸ Idung: *Dialogus*, II.7.

²⁹ Jamroziak: *The Cistercian order*, 62.

³⁰ Szent Benedek, 8–18. fejezet

³¹ Lékai: *Ciszterciek*, 240.

³² Hunt: *Cluny under*, 100; 113–114.

³³ Uo., 100.

³⁴ Lékai: *Ciszterciek*, 240; Hunt: *Cluny under*, 100, 210.

vagy káptalanmisét, amelyet hosszú stációs és litániás körmenetek előztek meg.³⁵ A szerzetespapok számának növekedése vezetett a privátmisék megjelenéséhez, melyek nagyon egyszerűek voltak, s a hivatalos szolgálat egy része alól is felmentést adhattak, mint ahogy a nagymisét is helyettesíthették.³⁶ A szentmisék bemutatása sajátos stílusban történt. A római stílushoz hasonlított a clunyi stílus, azaz a VII–VIII. században kialakított *Ordo Romanus Primus* vagy más néven római-francia rítus, amelyben gallikán és keleti hatás is megjelent. A korai ciszterciek ugyanezt a szentmise-rítust használták.³⁷

A clunyiek számára különösen fontos volt az elhunytakért végzett imádság és a lelkek megmentése a kárhozattól.³⁸ Ehhez kapcsolódott a halotti szolgálat, amely tartalmazott vigíliákat (három vagy kilenc zsoltár és ugyanennyi olvasmány), *laudest* (öt zsoltár), és *vesperást* (öt zsoltár) a hozzájuk illő bibliai versekkel.³⁹ Még az utazásra való készülődés és a borotválás idejére is előírtak zsoltárokat. Minél inkább növekedett az imák mennyisége, annál inkább az ünnepélyesség is. Egyéni imák szintén léteztek. Odó (878/79–942) a kevesebb ünnepélyesség pártján állt, a magánimákat preferálta.⁴⁰ Az ő apátsága idején naponta 138 zsoltárt mondtak el, azonban a későbbiekben már naponta 210 alkalommal mondtak zsoltárokat.⁴¹ Egyes monostorokban a hosszúra nyúlt zsolozsmák zavartalan elvégzése érdekében bevezették a *laus perennist*, vagyis a szerzeteseket három csoportra osztották fel. Mindegyik más-más részét imádkozta a liturgiának annak érdekében, hogy teljessé a napi kötelezettségeket.⁴² Mindez hozzájárult ahhoz, hogy Clunyre sokan mint a legszentebb helyre, azaz *locus sanctissimus*ra tekintsenek.⁴³ Ennek következményeként viszont általános kifáradás és elégedetlenség alakult ki a clunyiek körében, vagyis *taedium prolixitatis*.⁴⁴ A ciszterciek minden héten elénekelték mind a 150 zsoltárt, s kívülről tudták ezeket, viszont ők csak a *Regulá*ban előírt zsolozsmákat mondták el, amelyekhez 1130 körül fűzték hozzá a halotti zsolozsmát is.⁴⁵ Elhagyták az apostoli hitvallást a kánoni órák előtt, ami csak a vasárnapi liturgiában szerepelt. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a ciszterciek nem tartották

³⁵ Lékai: Ciszterciek, 240; Hunt: Cluny under, 100.

³⁶ Hunt: Cluny under, 100, 210, 118–121.

³⁷ Uo., 109–113.

³⁸ Krüger: Szerzetesrendek, kolostorok, 79–80.

³⁹ Hunt: Cluny under, 99.

⁴⁰ Hunt: Cluniac monasticism, 45–46.

⁴¹ Wollasch: Cluny – „Licht der Welt”, 257.

⁴² Lékai: Ciszterciek, 240.

⁴³ Harris: Building Heaven on Earth, 131–132.

⁴⁴ Lékai: Ciszterciek, 241.

⁴⁵ Jamroziak: The Cistercian order, 62.

volna fontosnak a liturgiát. Ellenkezőleg, annak megtisztításán dolgoztak – nagy alaposságra törekedve.⁴⁶

2. KÉTKEZI MUNKA

Ciszterci: De mindezek felett azt tettétek, amit tettetek – ellentétben a Regula és az apostolok parancsával – elloptátok az időt a kétkezi munkától. Hallgasd csak Szent Ágostont, ahogyan megkérdőjelezi a ti szokásotokat: »Szeretném tudni, mit csinálnak azok a szerzetesek, akik nem akarnak fizikai munkát végezni, amikor semmi sem tölti ki az idejüket.«⁴⁷

Prüfeningi Idung művében szemrehányást tesz clunyi társának amiatt, hogy ők nem dolgoznak. Hosszan idéz Szent Ágoston munkájából, aki erősen helytelenítette azon szerzetesek hozzáállását, akik elhagyták a kétkezi munkát. Ezt a fizikai munkát előíró *Regulával* szembeni engedetlenségnek tartja.⁴⁸ Szent Ágoston és a *Regula* mellett Cassianus tanítására is támaszkodik, s érvelésében azt állítja, hogy még a leginkább kontemplatív életmódot folytató szerzeteseknek is dolgozniuk kell, mert ez nem hátráltatja, éppen ellenkezőleg: segíti a szemlélődést. A clunyi cáfolni próbálja ezt a vádat, mire a ciszterci elismeri, hogy bizonyos munkákat a clunyiiak is elvégeznek, azonban haszontalannak tartja ezeket, s kiemeli a mezőgazdasági munkák cisztercieknél betöltött szerepét.⁴⁹

Mint korábban írtam, a szerzetesi élet középpontjában az imádság állt. A XI. században a clunyiiak elhagyták a kétkezi munkát arra hivatkozva, hogy sokkal nagyobb alaposságra törekszenek a liturgia végzésében.⁵⁰ Petrus Venerabilis clunyi apát pedig azt fogalmazta meg, hogy szerinte egy szerzeteshez nem méltó az, ha bemocskolja a kezét a munka végzése közben.⁵¹ Azt az érvelést is felhozta, miszerint ők nem tétlenek, hiszen elfoglalják magukat más tevékenységekkel, ezért nincs szükségük a munkára. Később mégis bevezette azt arra hivatkozva, hogy a szerzetesek máskülönben pletykával és alvással lopják az időt.⁵² A clunyiiak a szabályzat által előírt hat óra munka elhagyását azzal is indokolták, hogy ez csak a tétlenség

⁴⁶ Lékai: Ciszterciek, 241–242.

⁴⁷ Cisterciensis: „Insuper operi manuum suas horas hoc modo subtrahitis contra preceptum Regulae et contra preceptum apostoli. Audi sanctum Augustinum disputantem contra vestram hanc consuetudinem: »Quid agant qui operari nolunt corporaliter, cui rei vacent, scire desidero.«” Idung: Dialogus, II.4.

⁴⁸ Idung: Dialogus, II.4–5; Szent Benedek, 48. fejezet

⁴⁹ Idung: Dialogus, II.50–52.

⁵⁰ Burton – Kerr: The Cistercians, 104.

⁵¹ Uo., 107.

⁵² Hunt: Cluny under, 118–121.

ellenszere, ha a szerzetes mással is el tudja magát foglalni, akkor nincs rá szükség. A munka szerintük azok feladata, akik gyengéknek bizonyulnak a kontemplatív életmódban. Emellett a munka gyakorlati haszna a clunyiek körében nem volt annyira jövedelmező.⁵³ Természetesen szükségük volt különböző munkák elvégzésére, amit úgy oldottak meg, hogy béreseket fogadtak.⁵⁴ Ezáltal egy új spirituális arisztokrácia megtestesítőinek is tekinthetőek, hiszen a munkától felszabadítva csak a liturgiának éltek.⁵⁵

Az eddig elmondottak ellenére azért létezett munka az ő köreikben is, még ha nem is annyira hangsúlyosan, például: kerti teendők, sütés-főzés.⁵⁶ Emellett a vendégekkel is kellett foglalkozniuk.⁵⁷ Szerepet játszott náluk a könyvmásolás, s ha ezzel kapcsolatban sürgős teendőjük volt, akkor még a hivatalos imaszolgálatról való távollétre is engedélyt kaptak. Ennek következtében Petrus Venerabilis alatt már csak a közösség negyede vett részt a szentmisén.⁵⁸ Gyakran tartottak munkanapokat nyaranta vagy péntekeken, bizonyos napokon pedig két hosszú munkaperiódusuk volt. Ezekre a napokon úgy nyertek időt a munkára, hogy a *primát* korábban tartották meg és elhagytak zsoltárokat. A káptalanygyűlés után mentek dolgozni, nem tartottak második szentmisét, a kánoni órákat pedig munka közben énekelték. Néha a *nóna* után is visszatértek a munkához. Ha ezt csak egy kis csoport végezte, akkor csak rájuk vonatkoztak ezek a szabályok. Ha a növendékeknek gyertyára volt szükségük, ők maguk készítették el azt a konyhában a mesterükkel. Bizonyos clunyiek nagyon képzetek voltak, ennek ellenére szegényes az irodalmi termésük, de nem az érdeklődés, hanem az idő hiánya miatt. A szerzetesek máshol kötötték le magukat. A *scriptorium* fontos helynek számított, hiszen az írásra nagy szükségük volt. Még a növendékek és a novíciusok is foglalkoztak írással, amihez egyéni felszereléssel is rendelkeztek, s oklevelek, levelek, liturgikus kéziratok, illetve más művek másolatai készültek náluk. Többen értettek közülük az építészethez, segítettek az ilyen jellegű feladatok ellátásában. Ezeket a munkákat arányosan osztották el a közösség tagjai között.⁵⁹

A cisztercieknél a munka fokozatosan nyerte el a szerepét,⁶⁰ amit a napi feladatok részének tekintettek. Úgy gondolták, hogy ez a Szent Benedek által írt *Regulához* való visszatérés, illetve az alázat megnyilvánulása.⁶¹ Az egyszerűség, az egyszerű

⁵³ Casey (ed.): *Cistercians and Cluniacs*, 47, n. 73.

⁵⁴ Lékai: *Ciszterciek*, 318.

⁵⁵ Hunt: *Cluniac monasticism*, 15.

⁵⁶ Hunt: *Cluny under*, 119.

⁵⁷ Wollasch: *Cluny – „Licht der Welt”*, 267.

⁵⁸ Hunt: *Cluny under*, 108–109.

⁵⁹ Uo., 118–121.

⁶⁰ Jamrozik: *The Cistercian order*, 185–186.

⁶¹ Burton – Kerr: *The Cistercians*, 104.

élet eszményének megvalósítása ugyanis kiemelt szerepet játszott náluk.⁶² Belső fegyelemre törekedtek, ez életvitelük lényegét képezte.⁶³ Szent Bernát is elismerte, hogy a lelki javak értékesebbek, de ezzel együtt is fontosnak tartotta a munkát.⁶⁴ A *Regulá*ban a munka fő funkciói a tétlenség elkerülése, a szükséges feladatok elvégzése, és implikáltan benne van az önellátás is.⁶⁵ Szent Benedek *Regulájá*ban megfogalmazta, hogy „a tétlenség a lélek ellensége”.⁶⁶ A munka célja tehát a lustaság és az unalom elkerülése is volt, ezáltal pedig az ördög kísértéseitől való védelem. Ezt egyfajta Krisztus-követésként is megélték, hiszen a *Regula* szerint úgy számítanak igazi szerzetesnek, ha dolgoznak, s ezzel az apostolok és az egyházatyák példáját követik, akik saját kezük munkájából éltek.⁶⁷ A ciszterciek tehát földművelésből, állattartásból tartották fenn magukat, s a munkavégzéshez mezőgazdasági épületeket létesítettek, valamint új technológiákat fejlesztettek ki.⁶⁸ Fő bevételüket a kétfajta munka adta, ezért jellemzően nem városokban telepedtek meg; bizonyos termékeket ugyan eladtak, de a kereskedelem nem volt része a ciszterci lelkületnek.⁶⁹ A szokásos napi teendők elvégzése a grangiákban a laikus testvérek feladata volt, szántás és aratás idején viszont minden szerzetes kivette a részét a munkákból.⁷⁰ Nyáron sokkal többet végeztek, mint télen. Alkalmazkodva az időjárás viszonyokhoz nyáron a nappalok hosszúsága miatt két periódusban zajlott a munkavégzés, télen viszont csak egyben. Az elvégzendő feladatok változatosak voltak, akadt köztük meszelés, favágás, kertgondozás, csizmapucolás. A legnehezebb, egyben legtöbb szorgalmat és kitartást igénylő munkavégzésekre szünet idején volt szükség. A nemesi származású szerzetesek korábban nem szoktak hozzá ehhez, az ő motíválásukra terjesztettek történeteket csodálatos jelenésekről, melyekben Szűz Mária és Szent Erzsébet erősítették meg lelkileg a dolgozókat. A feladatok elvégzésébe a béresek, illetve a laikus testvérek is besegítettek. Az ünnepnapokon a ciszterciek nem dolgoztak, a felszabaduló időt azonban a hosszabb liturgia és a több olvasás töltötte ki. Az idős és gyenge tagok természetesen felmentést kaptak a munkavégzés alól.⁷¹ A gyengék és a betegek állapotát figyelembe kellett venni a *Regula* szerint, annyi munkát kellett rájuk bízni, amennyit nem találtak túl soknak, azonban a henyéléstől is meg kellett óvni őket.⁷²

⁶² Williams: *The Cistercians*, 2.

⁶³ Southern: *A nyugati társadalom*, 307.

⁶⁴ Kurze: *Die Bedeutung der Arbeit*, 183.

⁶⁵ Hunt: *Cluny under*, 118–121.

⁶⁶ Szent Benedek, 48. fejezet

⁶⁷ Burton – Kerr: *The Cistercians*, 106–107; Szent Benedek, 48. fejezet.

⁶⁸ King: *A monachizmus Nyugaton*, 186.

⁶⁹ Lékai: *Ciszterciek*, 241; Jamrozik: *The Cistercian order*, 202.

⁷⁰ Lékai: *Ciszterciek*, 348.

⁷¹ Burton – Kerr: *The Cistercians*, 106–107.

⁷² Szent Benedek, 48. fejezet

A munkavégzés jelenléte a szerzetesek mindennapi életében sarkalatos pont volt, s számos vita tárgya. Az ezzel kapcsolatos véleményekre a következő fejezetben is kitérek.

3. MÁRIA ÉS MÁRTA SZEREPÉNEK ÉRTELMEZÉSE

„Ciszterci: Mária akkor, amikor az Úr Igéjét hallgatta, teljes figyelmét arra irányította, amit hallott, csendben maradt és abbahagyott minden tevékenységet. Máskor azonban – más nőkhöz hasonlóan – font, varrt, szőtt.”⁷³ A bibliai Mária és Márta jelenete megfelelő kiindulópontot jelent az imádság és a munka egyensúlyának megtalálásáról szóló elmélkedésre.⁷⁴ Különösen figyelemre méltó benne a „Mária a jobbik részt választotta” mondatrész, amelynek értelmezése kulcsfontosságú a téma szempontjából. Ugyanis ebből vezették le különféle szerzetesek – kiemelten a clunyiiak – azt a megállapítást, hogy a lelki munka, a lelki teendők felsőbbrendűek.⁷⁵

Idung művében is találhatóak ezzel kapcsolatos részletek. A clunyi beszélgető-partner felerősíti azt az álláspontot, miszerint a clunyiiak a kontemplatív, a ciszterciek az aktív, tevékeny élet képviselői. Így a lelki tevékenység felsőbbrendűségéből a clunyiiak előrébbsége is levezethető.⁷⁶ A ciszterci viszont azzal vádolja meg őket, hogy nem dolgoznak. Szerinte a „Mária a jobbik részt választotta” szavakat félreértelmezik. Szent Ágoston a hasonlóan gondolkodó karthágói szerzetesek ellen írt egy könyvet *A szerzetesek munkája (De opere monachorum)* címmel, amelyből a ciszterci idéz. Az elméleti háttértudás felvonultatása mellett egy saját érvet is felhoz álláspontja mellett, miszerint Mária valóban teljesen Jézusra figyelt, viszont máskor dolgozott. Ezért szerinte a clunyiieknek is az előjárójukra és a törvényekre, szabályokra kellene figyelniük és kétkezi munkát végezni, különben engedetlenséget követnek el és nem utánozzák a más időpontokban dolgozó Máriát.⁷⁷ Egy másik tevékenység, melynek során szintén nem utánozzák őt, a reggeli dicséret. Szerinte az, hogy ennek időpontjában alszanak, az utánozás hiányát jelenti, hiszen Mária ebben az időpontban imádkozott.⁷⁸ Az Idung által sokat idézett Szent Ágoston egy másik művében úgy ír Mária és Márta példájáról, hogy Márta tevékenységét a földi élet, Máriáét a túlvilági élet jelképének látja. Azonban kiemeli, hogy Márta szintén

⁷³ Cisterciensis: „Maria illa hora quando audiebat verbum Dei ab ore Verbi Dei, intentissima fuit, tacens et vacans ab omni opere; allis horis sicut ceterae mulieres nebat, suebat et forsitan texebat” Idung: *Dialogus*, II.6.

⁷⁴ Lk 10,38–42.

⁷⁵ Wollasch: Cluny – „Licht der Welt”, 269.

⁷⁶ Idung, P.: *Dialogus*, I.5.

⁷⁷ Uo., II.5–6.

⁷⁸ Uo., III. 59.

jó részt választott, ezen nem változtat az a tény, hogy Máriáé a „jobbik rész”.⁷⁹ Idung művének tehát ezekben a szakaszaiban is annak jogosságát igyekszik bizonyítani, hogy a kontemplatív életmódot össze kell kötni a munkával. Mivel ezt a clunyiek nem teszik, tétlenségben élnek. Első helyen nála a kötelesség teljesítésének gondolata áll: hiszen aki nem dolgozik, rablást követ el a szegények ellen. A következő helyen aszketikus motívumok állnak: a munka mint a szív megtisztítása, a kísértések elleni küzdelem jelenik meg. Puritán jellemvonások rajzolódnak ki tehát Idung munkatikájából, amelyben a hasznos tevékenység végzése helyeslésre talál.⁸⁰

Hasonlít ez a gondolatmenet egy veronai szerzetes-püspök, Ratherius (887/890–974) híres beszédéhez (*Sermo de Maria et Martha*). Ez a beszéd szintén kiemeli, hogy „Mária a jobbik részt választotta”, amit Szűz Máriára vonatkoztat, de másokra is, ha megfelelően és erkölcsösen élnek. Szerinte mind a gyakorlati, mind az elméleti életformát lehet választani, azaz Istennek és felebarátainknak is szolgálni, ugyanakkor elmélkedni is róla éjjel-nappal.⁸¹ Egy premontrei szerzetes, Anzelm (XII. század) – Havelberg püspöke – a kanonokok szerepéről szóló vitában megkülönböztette a Mártához hasonló, tevékeny életet élő klerikusokat, valamint Máriára mint a szemlélődő életmódot folytató szerzetesek jelképére utalt.⁸²

Idung tehát egyértelműen pozitívan vélekedik Mária példájának követéséről. Nem ezt ítéli el a clunyiekben, hanem azt, hogy szerinte valójában nem követik Máriát, ami abban nyilvánul meg, hogy egyáltalán nem dolgoznak, illetve a reggeli imaórák megfelelő időpontban történő megtartása helyett alszanak.

4. A MÁSIK RENDBE TÖRTÉNŐ ÁTLÉPÉS

Ciszterci: Az egy dolog, hogy a szerzetes melyik helyről kapta a nevét. A szerzetesi hivatás valami más. A szerzetes hivatása ugyanis magában foglalja a *Regulát* a maga teljességében. Ha betartja – bárhol is legyen – hűségese marad a hivatásához. De ha nem tartja be, akkor – még ha sohasem hagyja el azt a monostort, ahova először belépett – akkor ő (Szent Ágoston szerint) valójában kívül van.⁸³

⁷⁹ Gál (szerk.): Aurelius Augustinus a Szentháromságról, 10.20.

⁸⁰ Kurze: Die Bedeutung der Arbeit, 184.

⁸¹ Adamik: Latin irodalom az átmeneti korban, 9–11. század, 84–86.

⁸² Schmitt: A zsidó Hermann megtérése, 197.

⁸³ Cisterciensis: „Aliud enim est locus in quo vocatur monachus, aliud ipsa vocatio. Vocatio monachi est ipsa regularis veritatis professio, quam si custodit, ubicumque locorum est, in ea vocatione permanet in qua vocatus est; si non custodit, etiam si numquam monasterium quod primo intravit exeat, secundum Augustinum extra est.” Idung: Dialogus, I.47.

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen szerepet játszott a clunyiból cisztercivé válásban az imádság és a munka hangsúlya. Korábban szó esett arról, hogy Idung clunyiból cisztercivé válását követően írta *Dialogusát*. Az ilyen szerzeteseket a *stabilitas* megsértésével vádolták, tehát az egész mű tekinthető egy apológiának ezen vád ellen.⁸⁴ A mű egy spirituálisan intenciózus szerző benyomását nyújtja, aki megértette a ciszterci reformmozgalom lényegét. Neki a lemondás és fegyelem szellemére volt szüksége, visszatérésre a *Regula* eredeti szigorához.⁸⁵ Ezek mellett az mindenképpen megjegyzendő, hogy a *Regula* több helyen is elítélően nyilatkozik azokról, akik elhagyják a monostort. Egy szerzetes kilépés után összesen háromszor térhetett vissza, de az utolsó helyre került.⁸⁶ A *Regula* úgy fogalmaz, hogy törvényként tiltja meg a monostorból való kilépést, ugyanakkor a *Regula* megszegését is. Aki mégis otthagya a kolostort, annak a saját ruháiban kellett távoznia, amelyet belépésekor elraktak és megőriztek, a monostori öltözetét pedig nem viselhetette tovább.⁸⁷ Vendégszerzetesek befogadását támogatta a *Regula*. Attól viszont óva intette az apátot, hogy más monostorból fogadjon be állandó tartózkodásra szerzetest apátja beleegyezése és ajánlólevele nélkül.⁸⁸

Ez eléggé ellentmondani látszik az eddigieknek, hiszen Idung mindig a *Regulához* való hűség fontosságát hangsúlyozta. Viszont ez az ellentmondás feloldható. Idung ugyanis a váltását *Dialogusában* azzal indokolta, hogy nem egy házhoz kell ragaszkodni, hanem Krisztushoz és a *Regulához*.⁸⁹ Hasonló érveket más ciszterci művekben – főleg a Szent Bernát által írtakban – szintén találhatunk. Idung szerint a ciszterci rend az Egyház tanításának igaz követője, a clunyiek viszont nem.⁹⁰ Mint korábban olvashattuk, a *Regula* annak megszegését is megtiltotta, s ez az, amivel Idung az egész *Dialoguson* át vádolja a clunyieket.⁹¹ S mivel olyan kolostor lakója volt, amely szerinte nem tartotta be a *Regulát*, ő sem tartozott hűséggel ezen közösség felé. Egész művében a ciszterciek igazságát igyekszik bebizonyítani. Műve tehát polemikus, de az ellenfele egyben a közönsége is.⁹²

Ebben a korszakban egyébként óriási visszhangot keltettek az olyan esetek, amikor clunyi szerzetesek lettek ciszterciek a monasztikus előírások szigorúbb és spirituálisabb megélése céljából. Idung esete mellett több ilyenről is tudunk,

⁸⁴ Sullivan: Introduction, 10.

⁸⁵ Uo., 6.

⁸⁶ Szent Benedek, 29. fejezet

⁸⁷ Uo., 57. fejezet

⁸⁸ Uo., 61. fejezet

⁸⁹ Idung: *Dialogus*, I.47.

⁹⁰ Melville: *Aspects of Charity*, 77.

⁹¹ Szent Benedek, 57. fejezet

⁹² Hartmann: *Lateinische Dialoge*, 136.

például Saint-Thierry-i Vilmos, Clairvaux-i Miklós és Szent Bernát számos ismerősének a váltásáról.⁹³

III. ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmányban azt vizsgáltam, hogyan jelenik meg az imádság, a lelki tevékenység és a munka egyensúlya a clunyieknél és a cisztercieknél Prüfeningi Idung *Dialogus duorum monachorum* című művében. A szerző számára központi jelentőséggel bírt a Szent Benedek neve alatt fennmaradt *Regula*, melynek betartását a szerzetesi élet alapjának tekintette, s törvényként értelmezte. Igen fontos volt még számára az egyházatyák, főleg Cassianus, Nagy Szent Vazul és Szent Ágoston munkássága, s természetesen Clairvaux-i Szent Bernáté is. Idung helyteleníti az imádság túlzott szerepét a clunyieknél. Azonban a kritikák legfőbb oka a kétkezi munka elmaradása a clunyieknél, amely ellentétes a *Regulával* és az egyházatyák tanításával, továbbá Idung szemében a szegények kirablásának minősül. A munkavégzés a clunyiek részéről az egyszerűség és az alázat megnyilvánulása lenne, ugyanakkor – a pihenés helyes arányainak betartásához hasonlóan – védelmet nyújtana az ördög kísértéseivel szemben. Mária és Márta szerepének értelmezésével kapcsolatban kiemelendő, hogy Idung nem ismeri el a beszélgetőtársa által is említett, hagyományos felosztást, miszerint a clunyiek példaképe Mária, a cisztercieké Márta, hanem ciszterci szemmel is pozitívan értékeli Mária mint a helyes időpontok betartója példáját. Ugyanakkor azt állítja, hogy a clunyiek valójában csupán bizonyos dolgokban követik őt. Idung mint vándorszerzetes az egész művét apologetikus szándékkal írta, rendváltásának megindoklásaként. Ezzel kapcsolatban az a legfőbb gondolata, hogy aki betartja a *Regula* rendelkezéseit, az a tartózkodási helyétől függetlenül is hűséges marad szerzetesi hivatásához. Mindezek alapján egy aszketikus, egyszerűsége és észszerűsége törekvő, a szerzetesi élet lényegét kereső szerző jelenik meg előttünk. Ez a forrás egy olyan korszak lenyomata, amelyben új igények fogalmazódtak meg a szerzetesi életutat választókban, illetve velük szemben. A szereplők – mint Idung is – régi és új kihívásokra próbáltak új válaszokat találni.

⁹³ Jamroziak: The Cistercian order, 26.

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

- Casey, Michael (ed.): *Cistercians and Cluniacs: St Bernard's apologia to Abbot William*. Kalamazoo: Cistercian Publications, 1970.
- Gál Ferenc (szerk.): *Aurelius Augustinus a Szentháromságról*. Budapest: Szent István társulat, 1985.
- Gál Ferenc – Rózsa Huba – Vanyó László (szerk.): *Biblia*. Budapest: Szent István Társulat, 2008.
- Idungus Prufeningensis: *Dialogus duorum monachorum*. = Burchard, Robert – Huygens, Constantijn (éd.): *Le Moine Idung et ses deux ouvrages*. Spoleto: Centro italiano di studi sull' alto Medioevo, 1980, 89–186.
- Idung of Prüfening: *Dialogus duorum monachorum*. = O'Sullivan, Jeremiah F. (ed.): *Cistercians and Cluniacs – the case for Cîteaux*. Kalamazoo: Cistercian Publications, 1977, 21–141.
- Szent Benedek regulája. = Szennay András (szerk.): *Népek nagy nevelője*. Budapest: Szent István Társulat, 1981, 102–183.

SZAKIRODALOM

- Adamik Tamás: *Latin irodalom az átmeneti korban, 9–11. század. A keresztény Európa kiteljesedése*. Budapest: Kalligram, 2020.
- Burton, Janet – Kerr, Julie: *The Cistercians in the Middle Ages*. Rochester: Boydell and Brewer, 2011. DOI: 10.1017/9781846159664.
- Constable, Giles: *The Abbey of Cluny: A Collection of Essays to Mark the Eleven-Hundredth Anniversary of Its Foundation*. Münster: LIT Verlag, 2010.
- Harris, Jennifer: *Building Heaven on Earth: Cluny as locus sanctissimus in the Eleventh Century*. = Boynton, Susan – Cochelin, Isabelle (ed.): *From Dead of Night to End of Day. The Medieval Customs of Cluny*. Turnhout: Brepols, 2005. DOI: 10.1484/M.DM-EB.3.477.
- Hartmann, Carmen Cardelle de: *Lateinische Dialoge 1200–1400. Literaturhistorische Studie und Repertorium*. (Mittellateinische Studien und Texte 37.) Leiden–Boston: Brill, 2007.
- Heinzer, Felix: *Hirsauer Buchkultur und ihre Ausstrahlung*. = Pertschi, Ottmar (Hg.): *Geschichte und Buch. Festkolloquium aus Anlass des 65. Geburtstages von Herrn Bibliotheksdirektor Dr. Ulrich Sieber am 23. Oktober 2003*. (Reden und Aufsätze 69.) Stuttgart: Universitätsbibliothek Stuttgart, 2005. 9–23.
- Hunt, Noreen: *Cluniac monasticism in the Central Middle Ages*. Hamden Conn: Archon Books, 1971.
- Hunt, Noreen: *Cluny under Saint Hugh*. London: Edward Arnold, 1967.
- Huygens, Robert – Burchard, Constantijn: *Zu Idung von Prüfening und seinen Schriften »Argumentum super quatuor questionibus« und »Dialogus duorum monachorum«*. = *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 27 (1971), 544–555.
- Jamroziak, Emilia: *The Cistercian order in medieval Europe, 1090–1500*. New York – Abingdon: Routledge, 2013.
- Kidwell, Jeremy: *Labour in St. Augustine*. = K[arla] Pollmann (ed.): *Oxford Guide to the Historical Reception of Augustine*. Oxford: Oxford University Press, 2013, 779–784.
- Peter King: *A monachizmus Nyugaton. A monasztikus szerzetesség története a Latin Egyházban*. Budapest: Szent István Társulat, 2007.

- Krüger, Kristina: Szerzetesrendek, kolostorok. A keresztény művészet és kultúra 2000 éve. Budapest: Vince Kiadó, 2008.
- Kurze, Dietrich: Die Bedeutung der Arbeit im zisterziensischen Denken. = Elm, Kaspar (Hg.): Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit. Köln–Bonn: Rheinland-Verlag, 1980–1982, 179–202.
- Lékai Lajos: Ciszterciek. Eszmény és valóság. Budapest: Szent István Társulat, 1991.
- Melville, Gert: Aspects of Charity. Concern for One's Neighbour in Medieval Vita Religiosa. Münster: LIT Verlag, 2011.
- Miller, Dane R.: Sing a new song: the spirit of cistercian liturgical reform and the 1147 hymnal. Budapest: CEU, 2017.
- Rudolph, C[onrad]: The scholarship on Bernard of Clairvaux's Apologia. = Cîteaux. Commentarii Cistercienses 40 (1989), 69–111.
- Jean-Claude Schmitt: A zsidó Hermann megtérése – Önéletírás, történelem és fikció. Budapest: L'Harmattan, 2013.
- Seebohm, Almuth: The Crucified Monk. = Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 59 (1996), 61–102. DOI: 10.2307/751398.
- Southern, Sir Richard William: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Budapest: Gondolat, 1987.
- O'Sullivan, Jeremiah F.: Introduction. = Idung of Prüfening: Cistercians and Cluniacs – the case for Cîteaux. Kalamazoo: Cistercian Publications, 1977, 3–14.
- O'Sullivan, Jeremiah F.: Notes. = Idung of Prüfening: Cistercians and Cluniacs – the case for Cîteaux. Kalamazoo: Cistercian Publications, 1977. 193–215.
- Williams, David H.: The Cistercians in the early Middle Ages. Trowbridge: Cromwell Press, 1998.
- Williams, Watkin: A dialogue between a cluniac and a cistercian. = The Journal of Theological Studies 31 (1930), 164–175.
- Wollasch, Joachim: Cluny – „Licht der Welt”: Aufstieg und Niedergang der klösterlichen Gemeinschaft. Zürich: Artemis & Winkler, 1996.